

KOVÁCS ISTVÁN (1945) Salföld

KOVÁCS ISTVÁN

Szülőföld-kaleidoszkóp

A szülőföld számomra nem egyetlen jól körülírható helység, város, falu, táj. Személyiségteremtő szellemi-érzelmi térereje, az egész életet átsugárzó élményei révén egyszerre több, rendhagyó értelemben vett szülőföldből rakódik ki az a mozaikkép, amelyet szülőföldemnek mondhatok. És hozzátartozik az ember. Hozzátartozhat a megalázottak térképről világhatalmakat lesöprő indulatos kézmozdulata, a zsarnokságról kellő időben leírt mondat, amely végtelen érzelmi szalagként magával ragadja az embert a történelmi események sűrűjébe, a néppé emelkedett tömegbe... az örökkévalóságba vetett pillantás, amelytől életre kelnek a holt lelkek is... 1956 őszén egész Magyarországot szülőföldünknek mondhattuk.

Szülőföld? Szülőföldek? Melyik a legigazibb a sok igazi közül?

Igriciben, egy nádfedeles házban töltöttem életem öt és fél esztendejét, amelyet esténként gyertya vagy petróleumlámpa világított be. Anyai nagymamám nevelt a hatalmasnak érzett vályogházban. Most, hogy unokáim vannak, s néhány napig vigyázni kell rájuk, érzem át és értékelem igazán, mit vállalt magára azzal, hogy a három hónapi házasság után megözvegyült és a létezés peremére vetett anyám kérésére – félévesen – magához vett, és megsztotta velem az életét... Pontosabban az én életemet élte...

Eszmélkedésem első emlékképei a halál és az életkezdet rítusát villantják fel. Az első belém rögződött jelenet: nagymama magával visz a szomszédba virrasztani. Megszeppenve szorongatom a kezét. A fény egyszerre esik az ismerős halott és az ismerős Szűzanya arcára... Szelídségükkel mindketten megnyugtatóknak... A másik máig bennem élő kép: unokahúgom keresztelőjére készülve sokan összezsúfolódnak a konyhában. A lábak sikátorán át jó rálátásom nyílik a párolgó üstre, amelynek fortyogó vizébe lábuknál markolt csirkéket mártogatnak kopasztásra. Fekete, fehér, rozsdabarna tollpernyék hullnak a földre: mintha a megkeresztelendő élet majdani halálának idő előtti sürgönyei volnának... Nemcsak a páragózós boszorkánykonyhára láttam rá, hanem hátranyeklett fejvel a nála titokzatosabb kéménykürtőbe is beleshettem. Ijesztő volt: mindnyájunkat elnyelhetett volna, ha valóban fenekestül felfordul a világ. Úgy hallottam a felnőttektől, hogy már fel is fordult...

Évekkel később arra járva döböntem rá, milyen mesebelien kicsi volt az a ház, amelyet szülőházamnak is mondhatnék. Rövid idő múlva lebontották. Nagyságához emlékeimben rendületlenül ragaszkodom. Azóta még inkább, hogy a feleségem csodálkozva megjegyezte: „Nincs abban valami végzettség, hogy kisgyerekkorodat Igriciben, a királyi énekmondók falvában töltötted?”

Személyi igazolványomban állandó lakhelyül Budapest, XII. ker., Szanatórium utca 2. szerepelt huszonhárom éven át. Akkor azonban, amikor anyám 1951 augusztusában Igriciből elhozott Pestre, még 97-es utcának hívták. Csak Amerikában neveznek el számról utcákat – hallottam valakitől olyan hangsúllyal, hogy büszkének kellett lennem rá. A szanatórium gyógyszerraktárrá átalakított templomának sekrestyéje lett a lakásunk. („Sekrestye? Sekrestyében éltél kiskamaszként? Micsoda elrendelése a sorsnak!...” – mondta ugyanolyan elragadtatással a feleségem, mint amikor az igricekkel hozott

szellemi rokonságba.) Nem a 97-es utca és nem a sekrestye volt a lényeg, hanem a különféle épületekkel teletűzdelt hatalmas kert, amelyet akkor Állami Fodor József Szanatóriumnak, majd Állami Fodor József TBC Gyógyintézetnek hívtak. Ez alakult át az 1960-as években Országos Orvosi Rehabilitációs Intézeté. Éppen érettségire készültem, amikor anyám orvos barátnője, Ila néni körbevezetett a 8-as pavilonban, ahol gerinctöröttet ápoltak. Egy velem egykorú fiú ágyánál megállt. „Leesett a cseresznyefáról, és nyakát szegte” – mondta szenvtelenül, mintha csak egy mandulaműtétből lábadozó betegről volna szó. Én döbbenet álltam, a beteg elmosolyodott. „Már tudja a kezét kicsit mozgatni, nemsokára önállóan ehetsz” – jegyezte meg a doktornő, s valamit mondott a kart mozgató különleges idegpályákról, amelyek az ujjak korlátozott használatát lehetővé teszik a nyakcsigolyatörötteknek is. „Angolul tanul, fordító lesz. Valamiből meg kell élnie...” A fiú mosolygott... a világ legtermészetesebb módján. Ahogy én sohasem fogok tudni mosolyogni. Nemegyszer jutott eszembe ez a kórházi ágyon ujjai megmozdulásában reménykedő fiú, amikor észrevettem, hogy csecsemőkorú unokáim milyen elmélyülten tudják ujjukat bámulni. A szemlélődő bölcs ember mosolyát láttam volna akkor ott, a más létdimenzióban élni kényszerült fiatalember ajkán?

A szanatórium számomra mindvégig kert volt, ahol – most visszagondolva az ott töltött időre – paradicsomi állapotok uralkodtak. A betegektől elzárt bentlakók egy része nagycsaládot alkotott, s mivel tagja voltam, nem hiányzott a háborúban odaveszett apa. Hogy fogalmat alkossak róla, helyébe képzeltem a szanatórium igazgatóját, Riskó Tibor bácsit, aki sebész-szikéjével vívott ki országos hírnevet magának. Az ötvenes évek közepén egy lehetetlen helyen lévő nyakcsigolyatályogot operált a torok felől. Húsz év múlva az Egyesült Államokban töltött ösztöndíjas hónapok alatt Washingtonban részt vett egy olyan műtéten, amelynek során ugyanilyen tályogot operált egy *team* az akkoriban frissen kidolgozott módszer szerint. Ő két évtizeddel azelőtt már ösztönösen alkalmazta ezt az évek csapatmunkájával összehozott amerikai módszert – a magyarországi szocialista elzártságban. Kilencvenöt éves korában, 2017 februárjában halt meg. Ápolója elmondta, hogy halála előtt napokon át hívott telefonon, amely mindig kicsengett, de senki sem vette fel... Mióta maroktelefonom van, nem nyúlok a hagyományoshoz a különféle akciózóktól, vigécektől, kedvezményes egészségügyi vizsgálatot ajánlógatóktól tartva, akik kérésének – részvétből – sohasem tudok ellenállni. Ő semmit se akart ajánlani, csak elbúcsúzni szeretett volna tőlem, aki életkoromat tekintve egyre kifulladásban a nyomában loholok.

Idillikus kamaszkoromnak az vetett véget, hogy anyám 1959 májusában férjhez ment a szanatórium élelmezésvezetőjéhez, akinek gyógyíthatatlan tüdőbeteg felesége öngyilkos lett. Ismertem őt. Harmonikusnak nem mondható új világ köszöntött rám, függetlenül attól, hogy nevelőatyámat rendes embernek ismertem már évekkel azelőtt. Legfőbb erénye a becsület volt. Egy almát sem volt hajlandó „csak úgy” elhozni a raktárból. Tudomásul vettem, s magamban értékeltem is. Ezzel azonban nem tette boldoggá mindennapjaimat. Nem is magamat, hanem anyámat sajnáltam. A gyerek élete csupa megfejt-hetetlen titok. Különösen a kamaszoké...

A nyári vakáció lehetővé tette, hogy két hónapra kiszabaduljak új családom szorongató lelki traverzei közül. Június végén minden évben Mezőcsátra utaztam a nagynémémhez, aki mindig azon kesergett, hogy nincs nevenapja, mert Zsanettnak hívják. (Mígnem egyszer örömmel felszólította anyámat, hogy köszöntse őt Janka napon. Én Zsanett nénit szerettem, de a Janka nevet ki nem állhattam, s ezért sohasem írtam alá az üdvözlőlapot.) Aztán egyik nyárról a másikkra eltűnt az L-alakú ősi otthon, s az udvar közepén sátortetős családi ház éktelenkedett. Disznóól, tyúkól sehol. Csupa modernség lett az

évszázados porta. Nagynénémék mintha előremenekültek volna az új kolhozosítás során. Amikor Zsanett néni közölte, hogy aznap májas kenyér lesz reggelire, rögtön megjelent előttem a kacsaszíros kenyér, rajta pengevékony májszeletkéekkel, s az ékkövekként ragyogó lilahagyma-karikákkal. Azzal térített magamhoz, hogy menjek a boltba, s vegyek májkonzervet.

Szerencsére nagynéném és férje, meg az unokabátyám lényegüket tekintve alig változtak, nem úgy, mint hajdan meghitt környezetük. Annak meghatározó része az a sűrűn lefüggönyözött, öregségszaggal és birsillattal átítatott sarokszoba volt, ahol nagynéném komor anyósa lakott. Különös kegye folytán bejáratos lehettem hozzá. Az almárium fölött hatalmas festmény függött, amelyet az ajtóból látva bibliai jelenetnek véltem. Nem az volt, hanem *A tizenhárom aradi vértanú* színes vásári nyomata. Nemcsak a tábornokok megjelenítésének módja tetszett, vagyis az, hogy a festő szinte a mennyországba emelte a mártírokat, hanem az alatta lévő szöveg is: „Az ősök keresztet iktattak az állam címerébe a vérrel szerzett magyar hazának, mely ma is ország, de nem állam. Arad pedig a magyar Golgota...” Nem értettem, mit jelent az, hogy „ma is ország, de nem állam”... Nem értettem, de tetszett megfejtésre váró titokzatossága.

Szerettem volna lemásolni a festményt. Hosszú napokat töltöttem ölemben rajztáblával a képet bámulva. Mit sem törődve azzal, hogy közben meghalt a szoba lakója, kicipelték a bútorokat, s lebontották körülöttem az L-alakú házat, kiforgatták múltjából az udvart, az utcát, a kisvárost, az országot... A festmény ott függött előttem a végtelen tér egy kihasított szeletén. Szülőföldem lett a vértanúk által egyszerre eltakart és láthatóvá tett táj; ebbe a festménybe keretездött az én életem is. Eldöntetett: hőseinek sorsával, történetével kell foglalkoznom... A korral, amelyben éltek.

E hősök keltek segítségemre 1959. október 6-án, amikor orosz tanárunk, Mády Zoltán reggel bejött a budai Rákóczi Ferenc Általános Gimnázium I. c. osztályába, s a gyásznapra emlékezvén megkérdezte, ki tudja felsorolni az aradi vértanúk nevét. Én, aki addig szinte minden órán egyest kaptam oroszból, most kitűnő felelettel rukkoltam elő. Elmondtam Kossuth emlékbeszédének az aradi vértanúk festményén olvasható sorait is. Poór István nevű padtársam másnap kezembe nyomta az 1848-as pesti forradalmi rendőrség díszbuzogányát. „Tessék, a tiéd! – mondta. – Az oroszórán tartott magyar percekért...” Ezt követően Mády tanár úr az orosz tudással önbizalmat is csöpög tetett belém. Év végén kiderült, egyes osztályzatainak nem volt különösebb jelentősége. Oroszból az egyébként minden tárgyból bukott diáknak is legalább harmasa volt. Mády tanár úr senkinek se engedte meg azt a luxust, hogy ne tanuljon. Azt vallotta, hogy először a buktató tanárt kell megbuktatni, majd eltiltani a katedrától. Ettől függetlenül minden elégtelenről beírással értesítette „a kedves szülőt”, azzal is nyújtva a rétestészta-szöveget, hogy „a gyerek év eleje óta bele se szagolt az orosz könyvbe, s ezért a bukás elkerülhetetlen”. A terjedelmes üzenetek miatt az ellenőrző könyvecskét háromhavonta cserélni kellett. A jó oroszosztályzattal és orosz tudással aztán a tanár úr az év végén kellemes meglepetést okozott mind a szülőknek, mind a bizonyítvány miatt veszélyérzetben vergődő diáknak.

Mády tanár úr egyébként az orosz mellett magyar, német és latin szakot végzett, doktori értekezéséhez lengyelül tanult, s fizetés-kiegészítésként szanszkritot tanított a bölcsészkaron, s pártfejeseket angolra. Talán ez utóbbi mentette meg attól, hogy kirúgják a gimnáziumból, ahol 1956 őszén cserkészcsapat szervezésébe fogott.

A mezőgazdasági politechnikai oktatás elleni lázadás véd- és dacszövetségévé kovácsolta az osztályt, s ennek eredményessége, tartóssága minden ideológiai nézetkülönbséget felülírt. Eszmei terrorra csak a Fradi-drukkerek

tettek kísérletet, de ezt visszafogta az, hogy hétfőnként nem jutottak szóhoz, annyira rekedten jöttek iskolába a vasárnapi nézőtéri ordítózástól. A kedélyeket az is lehűtötte, hogy annak idején az Újpest nyerte a bajnokságokat.

Az osztályban uralkodó sajátos szeretet-léghőzár miatt, amelynek megteremtéséhez a társak mindegyike és néhány tanár is hozzájárult, örömmel jártam gimnáziumba, s a mindennapi élmények miatt szívesebben töltöttem falai között az időt, mint otthon. Kőszeghy Álmossal, Nemes Lajossal, Bácsatyai Kálmánnal, Kiss Árpáddal azóta is tartom a kapcsolatot, s lélekben Balázs Gyulával is, aki néhány éve meghalt. Amellett, hogy jól tanult, fantasztikusan kézilabdázott. De nemcsak emiatt volt olyan kisugárzása, hogy mindenki padtársa akart lenni. Úgy érezte az ember, mintha születésétől fogva ismerné őt. Heinisch Palinak lengyel volt az édesanyja, s ez eleve alapja lett a barátságunknak. Álmos elárulta, hogy bátyja, a beszédes nevű Dzsingisz tizenöt évesen a Corvin közben harcolt és súlyosan megsebesült. Promeszdján doktor operálta, aki egy-két évvel azelőtt Rákosi Mátyás torkát is a Rókus-kórházban. Promeszdján (Promeszdheim?) doktor a hírneve miatt megengedhette magának, hogy ne tegyen eleget annak a pártutasításnak, amely szerint a kórházakból is el kell távolítani a feszületeket. Rákosi, miközben a torkában matattak, riadtan bámulta a műtő falán logó keresztet. A sikeres műtét után nem mert fellépni Promeszdján doktor ellen... Ki tudja, hátha még egyszer szüksége lesz halálbiztos... vagy inkább hajszálpontos kezére. Szóval Promeszdján doktor, aki füttyült Rákosi Mátyásra, megállt az operálás utáni kábulatból magához tért Dzsingisz ágyánál, és a tőle szokatlan megrendültséggel tisztelgett előtte, akiből két golyót szedett ki: „Kis hősi...” – mondta.

Dzsingisznek már novemberben menekülnie kellett, mert keresték a pu-fajkások. „Most Svájcban él” – nyugtatott meg Álmos.

Gábor Áron utcai lakásuk egy rejtékhelyéről sokadik otlétemkor nyugati újságkivágásokat varázsolt elő: a forradalom dokumentumfotóit. Az egyik fénykép metsző élességgel vésődött az emlékezetembe, mondhatnám azt is: a lelkembe. Valamelyik pesti sikátorban, talán a Práter utcában férfi és nő távolodik a fényzőnben ázó utcatorkolat felé, ahol egy tank áll keresztben. A páncéltoronyból kiemelkedő katona mellett nemzetiszínű zászló. A férfi – mintha kicsit meggörnyedne a hátán keresztbe vetett géppisztoly súlyától vagy az előző napok élményeitől – biztos támaszra leve öleli át a nő vállát, akin a kardivathoz illő viseltes vászonköpeny feszült. Kicsit lehajtott fejjel, fáradt léptekkel mennek a tankkal eltorlaszolt tündöklés felé, amelyen túl emeletes házat látni elmosódva. E levelezőlap nagyságú képet lélekben *A tizenhárom aradi vértanú* rámájába tűztem.

Fájdalmas volt az érettségi bankett... Amikor a kiürítendő búcsúpohárba pillantva egy villanásra a bizonytalan jövővel is farkasszemet néztünk... Három hét múlva, 1963. július 9-én hivatalosan értesítettek, hogy felvételt nyertem az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának történelem–lengyel szakára.

Mihelyt tehettem, elköltöztem otthonról. A sors tálcán kínálta a megoldást: első éves egyetemistaként 1964 februárjában az Eötvös-kollégium bentlakója lehettem. Ebben segítségemre volt Tibor bácsi felesége, Bia néni, aki a bölcsészkar személyzeti osztályán dolgozott...

A Ménesi úti kollégiumi épületet is szülőföldemnek tekintem – könyvtárával és sportpályájával együtt. Ottani diáktársaim plántálták belém a gondolkodás, a szókimondás bátorságát, s ösztökéltek rendszeres tanulásra. Szobatársam, Bollók János magyar–latin–ógörög szakosként eminense volt a bölcsészkar-nak. Pedig Gérard Philipe-es külleme miatt állandóan zaklatták a rádióbeli „nők negyedórája” hívfogalmi: a lányok, asszonyok. (Szerettem volna, ha engem is zaklatnak, de hiába.) Nem mertem János előtt nyavalyogni, hogy agyonnyom az

én két szakom tananyaga, és évet szeretnék halasztani. Szégyenemben inkább tanultam. Mélyen hívő, templomba járó ember volt, s ebből nem csinált titkot akkor sem, amikor diákbizottsági titkárrá választották. Tóth Gábor igazgató úr másnap bizalmasan megkérte, hogy mondjon le, mert „odafönn” alig várják, hogy valami ürüggyel kinyírják az Eötvös-kollégiumot. Megválasztásánál kínálózóbb ürügy nem is kellene „nekik” – tette hozzá. János lemondott posztjáról. Kitűnő diplomájával a Fóti Gyermekvárosba került napközis nevelőtanárnak. Évekkel később Tóth Gábor igazgató úr – több idősebb professzorral együtt – mindent megtett, hogy volt diákja bejusson az egyetemre oktatónak. Sikerral, jóllehet korai halálához élete kisiklatott évtizede is hozzájárult.

A fölöttem járó magyar–néprajz szakos Kósa László oly tapintatos határozottsággal pallérozta kiválasztottjait, hogy észre sem vették, ha a tanulószobában az általa elolvasásra ajánlott könyvvel kezükben virrad rájuk az új nap. A nap, amelynek – Laci intelme szerint – mindig felkészülten kellett nekivágni.

A kollégiumból szinte mindenkit felsorolhatnék, aki ilyen vagy olyan módon hatott rám. Kezdve a sort a fölöttem járó Szabó Tiborral, Gereben Ferencel, Varga Lajossal, Kiss Sándorral, évfolyamtársammal, Gombócz Jánossal... és mezőcsáti földimmal, Szabó Csabával, aki fejre húzható elektródás varázssipka nélkül is egy hónap alatt megtanult olaszul, mert hindi szak a meghirdetése ellenére se indult abban az évben, s a latin mellé hirtelenjében fel kellett vennie valami mást... De említhetném kínai szobatársamat, Ho Su-cét is, aki minden reggel várta a világháború kitörését... (Miközben Bollók Jancsi a forradalomét...)

A költészethez – sok éves szünet után – a kollégium igazi poétája, Rózsa Endre útmutatása szerint tértem vissza, de már nem csupán olvasóként. Ő ismertetett meg leendő sors- és költőtársaimmal: Győri Lászlóval, Kiss Benedekkel, Konczek Józseffel, Mezey Katalinnak, Oláh Jánossal, Péntek Imrével és Utassy Józseffel. Vagyis a versírás varázslatát is a kollégiumnak, kései szülőföldemnek köszönhetem. Többek között pszichológia–magyar szakos szobatársam hűgának... A mosolyának, bár személy szerint nem nekem szólt... Hanem csak úgy... a nagyvilágnak. (Kicsit hasonlóan a nyaktörött fiúéhoz, és mégis mennyire másként.) Mert ami egyszer megtörtént, azt már nem lehet kitörölni a bennünket is magába gyolcsozó világmindenségből. A mosolyt se. A kozmosz részeként nekem is jutott a fényéből. Annyi legalábbis, hogy bűvkörében megírjam első verseimet...

2017 októbere

